

TERRASSA MEDIEVAL. LA VALL DE TERRASSA

Salvador Cardús i Florensa

Nota de la redacció: En tractar-se d'un manuscrit inèdit de l'autor, ha calgut una prèvia tasca d'edició per a la publicació d'aquests dos articles. Hem pogut localitzar quasi totes les citacions documentals emprades per l'autor i n'hem actualitzat la descripció arxivística, per tal que els documents corresponents puguin ser consultats. També s'han confrontat totes les transcripcions amb l'original, s'han revisat les dates i alguns topònims i es fan alguns aclariments, per tal d'adaptar el treball a l'estat actual de la recerca històrica. Vicenç Ruiz i Gómez ha realitzat aquests treballs d'edició.

Relleu i paisatge

Terrassa, com descriu l'estimat geòleg Jacint Elias, es troba situada al fons i al centre d'una riallera vall voltada d'elevades muntanyes pel nord i ponent i, a migdia, per serralades de prop de quatre-cents metres sobre el nivell del mar. Per tal de millor contemplar tot aquest espai pujarem dalt la torre de l'homenatge del castell de Terrassa, des d'on, ara i sempre, s'albira un paisatge bellíssim.

Tanquen els confins més allunyats de la gran vall, presidida pel castell de Terrassa, l'alterós i superb cim de Sant Llorenç del Munt, a 1.104 metres, i les serralades de les Pedritxes, de l'Obac, de la Pineda, de Collcardús i de Can Margarit, amb les enciseres crestes de Montserrat, la vall de Gaià i les serres d'Ullastrell i de les Martines, l'estreta vall de la riera de Rubí i les serres de Sant Quirze; al fons de tot, les estribacions de la serralada del Tibidabo, i, per sol ixent, l'oberta planura vallesana.

Aquesta àmplia i magnífica perspectiva visual del relleu llunyà del nostre paisatge poc deu haver variat de la que presentava als segles medievals, sinó que la nostra vall aleshores encara tenia majors proporcions. Terrassa amb prou feines es devia veure, de tan diminut com era el caseriu materialment arrapat al castell, la qual cosa contrasta amb l'enorme extensió que el poblament ha pres als nostres dies.

El castell de Terrassa no estava ni de molt tan ensotat com sembla a primera vista. I si bé ja no podem esguardar una bona part del que han trasbalsat i engolit les edificacions posteriors, això, però, no serà obstacle perquè intentem fer-ne una breu descripció, d'acord, si més no, amb el relleu del terreny i amb les dades que ens proporcionen els documents.

Es pot dir que els terrenys de la vall de Terrassa formen un gran pla que, des de Matadepera, baixa en suau pendent, escalonat, trencat gradualment per una sèrie de marges paral·lels poc pronunciats, que fineixen a la fondalada de can Bosc de Basea, al sud de Terrassa.

Aquest gradual pendent del subsòl de Terrassa es troba solcat per un bon nombre de torrents i rieres que discorren paral·lelament de nord a sud. Alguns d'ells, d'ample llit arenós, com són la riera de les Arenes i la del Palau, amb els dos pregons barrancs del Vallparadís i els set torrents de menor importància, com la Rasa, el del Rossinyol i el d'en Pere Parres, que recollien les aigües pluvials de la part alta; el de la Clota i el de l'Alcuba, que ho feien a la part baixa, ultra el del Batlle i el de les Eimerigues, enllà de la riera del Palau.

Tot aquest seguit de marges i torrents ha contribuït força que Terrassa presenti l'aspecte urbà tan particular que li dóna el fet d'haver estat edificada seguint les ondulacions i obstacles del terreny.

La Terrassa medieval, però, no conegué tal cosa. El seu reduït perímetre encastellat estava bastit en un indret més aviat pla, amb una petita inclinació vers migdia, i bastant elevat en relació a ponent, en trobar-se emplaçada damunt del ribàs de la riera del Palau. En canvi, a sol ixent i a tramuntana s'estenien, fora muralles, uns grans camps; al fons de tot, el paisatge quedava clos per un marge pronunciat que formava i forma encara un coll ben vistent, anomenat el coll de Sant Pere, ja que hi pujava el camí que es dirigia de la vila a Sant Pere —“*loco vocato al coll de Sent Pere [...] in itinere quo itur ad ecclesiam Sancti Petri*”,¹ a una banda del qual s'alçava, més alterós, el turó del Puignovell. Aquesta espècie de graonada és la que ha produït la desigualtat dels terrenys i sobtats declivis dels actuals carrers de Sant Pere, Fontvella i Racó.

Algú ha sostingut la teoria que el castell de Terrassa no es podia alçar a l'indret de la plaça Major on fou bastit ja que, es diu, aquest lloc ha estat exposat sempre a inundacions. Però el més xocant de tot és que encara hi ha, dreta i pimpant, la torre de l'homenatge. Altrament, també resulta ben manifest que per allà no hi desembocava cap dels torrents comentats. El subsòl de Terrassa els assenyala a bastament.

I ara, tot tornant a la descripció del paisatge més proper a les muralles de la vila medieval, pot dir-se que aquesta era eminentment agrícola. Per constatar-ho, sols cal sortir a l'exterior de cada un dels portals de la vila, que, ben mirat, és tant com dir els quatre punts cardinals.

Paisatge típic de Terrassa: boscos, torrents, masos i camps. Can Cardús de les Orioles i, al fons, la Pineda. Fotografia: Jaume Valls i Vila. Procedència: Arxiu Municipal Administratiu de Terrassa.

Des del portal de la Creu veurem, per exemple, una gran extensió de terres de sembradura: és el camp de la Creu, que ocupa el triangle que formen els camins que des de la vila van a Sant Pere i a la font Vella. En canvi, el terreny comprès des del camí de la font Vella al camí del portal Nou enllà, tot ell és un bé de Déu d'hortalisses regades amb abundoses aigües que ragen de la font Vella i de la font del Puignovell. Aquesta horta és l'antiquíssima horta Vella, de la qual es parla el 28 de març de l'any 1243: "quam habemus et tenemus per dominum regem in loco vocato ad ipsam Ortam Veterem ville Palacii Terracie"² i, entre d'altres, també es fa esment el 7 de juliol de 1370 d'un hort de l'"Orta Veterem [...] satis prope ffontem dicte ville".³

Sobre el camp de la Creu i de la font Vella, un camí transversal va del camí de Sant Pere a les hortes del Puignovell. A ponent d'unes terres de l'"Orta Nova Palacii", el 4 de març de 1239, hi ha unes terres del "mansi Novel"⁴ i, prop del mas (l'any 1303), la "fonte Guillelmi Novelli", les aigües de la qual corren vers el lloc nomenat les Calopes.⁵

I si ens traslladem al baluard del portal Nou, ultra una part del paisatge descrit s'albira el camí de Barcelona, solcat per dues torrenteres: la del Palau Jussà i la de la Clota, ambdues paral·leles al camí del Joc de la Rutlla; aquest és un camí que mena de la vila a la sagrera de Rubí i és la mateixa "via qua itur de

villa Terracie versus Alcuba". Es destaca en primer terme l'edifici del palau Jussà –"Palatium Iussanum"–, amb arbredes, hortes i bassa, que es tenia pel senyor rei "in domum nostram vocatam de Palacio Iusano [...] satis pro[pe] villam Terracie".⁶ Més a migdia, però també ben proper a la vila, el "mansum d'Alcuba" i "la carraria qua itur ad fontem d'Alcuba",⁷ masia notable i antiga, de denominació àrab. L'"Alcubam" recorda el recipient de fusta que s'emprava per a extreure l'aigua per a regar, i que donaria nom a la masia. A les margenades del torrent de l'Alcuba s'hi troba "lo camp del Farigolar" i "la Roureda", la qual cosa fa que el bestiar hi pasturi i sovint s'hagin de fer crides per prohibir que ningú "no gos metre ne guardar bestiar en lo prat del mas de Çalcuba, ne fer mal en les margenades ne en les honors que leurades hi sien, ne fer mal al bestiar gros ne manut [...] ne pendra ne tocar fruytes".⁸ Tot això, a la banda esquerra del camí del Joc de la Rutlla. Des de la dreta d'aquest camí fins al camí del Puigpasqual, ço és, al llarg del vall del mur de la vila, camps de blat i altres sembradures, denominats "les Parellades" ("ipsas pariliatas subtus villam Palacii Terracie"⁹). Una d'aquestes peces de terra tenia, el 30 de març de l'any 1244, un edifici exprofés per a la cria de coloms –"columbarium quam habeo et teneo [...] ad ipsam pariliatam [...] subtus villam Palacii".¹⁰ Més tard, una part d'aquest camp serví per jugar-hi a la rutlla.

Situant-nos ara al portal Major, veurem que n'arrenquen diversos camins. El de l'esquerra és la "via publica qua itur versus Podium Paschali", al proper turó de l'Argila, on està emplaçat el "mansí de Podio Pasquali", tot voltat de sembrats i d'oliveres.¹¹

Uns altres dos camins es dirigeixen de dret al llit de la riera, decantant-se l'un vers Martorell i l'altre en direcció a Olesa per entre sembrats i belles boscúries dels masos de les Terroces i del Pla. Dels nostres temps prou recordem, amb recança, els desapareguts boscos més llunyans de ca n'Aurell i can Poal. Segles enrere, bones clapes de roures i d'alzinars embellien i poblaven les mateixes voreres de la riera del Palau. Com a nota viva, plau-nos tornar a contar aquesta efemèride, ço és que, amb data 25 d'octubre del 1625, "Anthoni Rovira acusa bant contra Pera Aymaric de la present vila, per haver-li trobat lo dia de ayr set tossinos que li menjaven las aglans, y los y tenien a dredas en los roures de la Riera del Palau, y lo pastor ne cullia ab lo sombrero".¹²

I finalment, ans de donar per finida aquesta ullada retrospectiva pel nostre terror, pujarem pel carrer del Palau i, tot eixint del portal de n'Eimeric, contemplarem el veí mas "d'en Portella nunch satis prope dictam villam, in vico vocato de Montserrat".¹³ Més enllà, l'oliverar de damunt la Rasa; per aquesta darrera, llisquen les aigües pluvials que vénen del camí de Matadepera i són conduïdes cap a la riera del Palau. I així com a la part de llevant del castell hi ha terrenys aquosos, d'aquests també se'n troben a la de ponent, on hi ha l'"Orta Nova ville Palacii Terracie",¹⁴ horta que es tenia pel mateix senyor rei i en la qual hi havia abundant aigua per a regar. Aquesta horta s'estenia des del vall de les muralles a la riera, i del camí romeu de Montserrat al camí de Martorell; és la mateixa que dejorns (7 de juny del 1300) se'n digué "Orta Nova vocata des Canyo iuxta villam [Terracia]".¹⁵

Res més natural, doncs, que un paratge tan a posta, amb diverses emergències aquoses i centre vital de comunicacions, fos escollit per bastir-hi el primitiu castell de Terrassa, i que la fortalesa i les bones terres de conreu motivessin el seu poblament.

Els camins

El geògraf Pau Vila opina que el castell de Terrassa hauria estat situat en un lloc tan anòmal perquè aquest

era un indret de pas i, probablement, perquè coincidiria amb alguna emergència aquosa. Realment, l'aigua i el camí haurien fixat aquesta cèl·lula vital del poblament terrassenc, quan en els seus llunyans orígens el castell de Terrassa constituïa una avançada, el campament militar que resguardaria la propera ciutat d'Ègara.

És indubtable que molt a prop del nostre castell es trobava la via romana que travessava el riu Llobregat per Olesa, i que del mateix castell en sortien els camins principals que conduïen a Barcelona, Manresa, Martorell, Olesa, Sant Cugat, Caldes, Rellinars, Sabadell, Rubí i Matadepera, ultra una diversitat de ramificacions que, de fet, menaven a tot arreu.

S'ha de convenir, tanmateix, que aquest territori nostre ben dejorn estava solcat de camins, ço és *stratas*, *carrarias* i *vias*, que, en general, eren les mateixes vies romanes que curosament s'havien conservat.

Són molts els documents terrassencs que parlen del passatge de camins, però sovint, per manca de precisió o bé per desconeixement exacte del seu indret, se'ns fa difícil de concretar-ne res. Així, per exemple, l'any 1054, uns honors territorials del mateix lloc de Terrassa confronten per ponent "in strada" i per tramuntana "in iungentos de ipsas vias",¹⁶ ço és, amb les cruïlles dels camins.

Un altre del 1057 parla d'unes vinyes enclavades "infra termine Terracia, in locum vocitatum Vic Larzel", que limiten per orient "in strata publica".¹⁷ Un del 1115 fa esment de terres de Canet properes a la riera del Palau, que termenegen "de oriente in ipsa riera de Caned [...] de occiduo in ipsa sera usque in ipsa via".¹⁸ I, finalment, un altre del 1132 tracta d'una certa peça de terra del "loco prenominato Brugera", que delimita "a meridie [...] in strata publica qui pergit ad mulino".¹⁹

Però, sobretot, el que en el nostre cas concret ens interessa és demostrar com l'indret del castell de Terrassa era realment una cruïlla important de comunicacions. Posseïm per a això tres documents, dels anys 1066, 1081 i 1233,²⁰ que fan referència a un gran alou territorial ben conegut i extraordinàriament proper al castell, que aleshores ja s'anomena Palau.* Aquesta gran peça de terra se la denomina per les característiques que presentava el seu terreny i per això se'n diu "el Pla". Doncs bé, "el Pla" és una gran

(*) Advertim que el "palau" que apareix documentat al segle XI no sembla que sigui el posterior palau reial de la vila, que consta a partir de la fi del segle XII. Vegeu SOLER, J.; RUIZ, V. "Els palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia": *Terme* 14. Terrassa, 1999, p. 46-47 [nota de la redacció].

extensió de terra plana que limita per llevant amb la mateixa riera del Palau, per migdia amb l'antic camí de Martorell i Olesa i per tramuntana amb el de Manresa, que seguia exactament per l'indret de l'actual carrer del Pare Llauredor. Com ja tenim descrit en un altre lloc, el camí de Barcelona a Manresa passava arran mateix del castell palau i sortia de la vila pel portal de n'Eimeric, situat a l'extrem superior del carrer Sobirà o Cremat, des d'on prosseguia per entre les hortes del Canyo, avui el Raval de Montserrat, "travessant tot seguit l'ample llit arenós de la riera del Palau, a les vores de la qual, i en aquest indret precisament, hi havia unes fortes clapes d'alzines, seguides de terres planes de conreu, fins al torrent del Batlle o de la Boada".

I ara que ja coneixem millor on s'esqueia "el Pla" i cap on es dirigien els camins que el travessaven, plau-nos fer esment de les delimitacions que dona el document de l'any 1081. Diu així: "de oriente in ipsa arena prope ipso Palacio" (ço és, amb la riera de prop del Palau); "de meridie in strada publica, de occiduo in ipsa strada publica qui pergit ad ipsa Abadia, de circio in ipsa strada qui pergit ad ipso Palacio vel ubique".²¹

I el del 1233, que també fa referència a la mateixa peça de terra situada "in loco iuxta mansum [...] de Plano", la fa confrontar "ab oriente in ipsa ripa riarie Palacii, a meridie in camino, ab occiduo in caminis novis [amb els camins nous] [...] a circio in ipsa carraria qua vadit ad Palacium".²²

Com es pot constatar, ambdós documents parlen concretament de les *stradas* públiques i de les *carrarias* que van al dit Palau i a tot arreu.

El camí d'Olesa seria, ben segur, la "via" que l'any 1035 passava per terres de "Monte Agudo",²³ que correspon a l'actual can Costa de Montagut, ço és, la mateixa "strata qui (l'any 1040) pergit per Egara ad Monte Agudo [...] in rio de Gallano",²⁴ car els que anaven a Martorell, a través dels segles, han hagut d'"anar per lo camí general qui passa davant la costa del Poal",²⁵ pel lloc que de sobres tots nosaltres coneixem (ben allunyat, per cert, del rieral de Gaià).

El més important de tots seria, però, el camí ral de Barcelona a Manresa, del qual se'n troben un sens fi de referències. No caldrà que ens allarguem comentant el ramal de Barcelona a Terrassa, l'existència del qual, com es comprèn, era el més essencial per a la subsistència del nostre poble. Sortia de Terrassa pel portal Nou, passant per arran del casal de la Castlania i per la mateixa sagrera de Sant Quirze de Terrassa, vers Sant Pau de Riu-sec, on s'unia amb la via general.

El ramal de Terrassa a Manresa, l'any 1070, passa per Gaià "in ipso monte de Gallano sive in ipsa cruce sive in strada Minorisa".²⁶ Un document de 1079, relacionat amb el lloc denominat Vilella, confronta amb la "strada qui pergit a Minorisa, de occiduo similiter in strada".²⁷

Aquí sí que escau retreure el privilegi que el rei Jaume I l'any 1228 concedí a Terrassa, en disposar que el camí de Barcelona a Manresa passés sempre per la vila del palau de Terrassa i no pas per cap altre lloc: "Volumus siquidem que semper caminus quo itur de Minorisa ad Barcinonam transeat per ipsam villam nostram Palatii de Terracia et non per alium locum".²⁸ Es tracta d'un privilegi ratificat de nou l'any 1338 pel rei Pere IV.

quousq; in eorum hospitij sunt reuersi. Nemo autem de amo
re gratia uel timore nostro in aliquo confidens ardeat uel
presumat aliquem uel aliquos ad ipsam firam uenientes tra-
ueniendo q; manendo q; recundo marcare pignere;
impedire detinere uel molestare uel aliquod malum siue
lacturam inferre dum ipsi parati fuerint suis querelantibus
facere iustitie complementum. Statuimus siquidem quoniam
ipsam uillam nram palatii de terracia modo populatam et
populandam quam in nostro ducatu specialiter recipimus
cum omnibus in ealib; habitantibus auocat uel presumat in-
uadere frangere et molare. Et qui fecerit pena quingento
rum anteorum a nobis absq; aliquo remedio punietur,
omnino tamen prius in duplo restituto. Volumus si-
quidem q; semper caminus quo itur de minorisa ad bar-
cinonam transeat per ipsam uillam nram palatii de terracia
et non per alium locum tanto licentiam hominibus ipso

Fragment del privilegi del rei Pere III que confirma que el camí de Manresa a Barcelona ha de passar per la vila del Palau de Terrassa (1338). *AHCT Llibre de privilegis de Terrassa*, f. 27v.

Els camins sovint s'havien de reparar. Per això l'any 1391, el 28 de juliol, es feia una crida sobre "manlevar un mília sous per rahó que el camí de Mandresa pas per lo loch de Terrassa".²⁹ Aquell mateix any "Guillem Eymerich [anà comissionat a Manresa] per parlar ab los consellers de Menresa quant reconeixerian lo camí".³⁰

En aquest temps es construïa precisament el camí dit de muntanya, ço és, el ramal de la Barata a Manresa, ja que consta que l'any 1392 en Cabrafich, el saig de la cúria de la vila i terme del castell de Terrassa, "anà veura lo camí que los hòmens de Sabbadell avien fet sobre la case d'en Barata".³¹

Els manresans també s'interessaven per la conservació de l'antic camí ral terrassenc. Així, el 26 de novembre del 1549 es fa a Terrassa un consell de síndics i jurats, en el qual "vista, atesa y considerada

la utilitat y augment que poria venir a la dita Universitat y singulars de aquella presents y sdevenidors que serie passar lo camí real qui va de Manressa a Barchinona per la present vila <y terme> de Tarrassa, com antigament ja acostumava de passar, han determinat, per lo que vuy se tracta entro la dita ciutat de Manressa y la dita Universitat de Tarrassa”, fer elecció d’algunes notables persones, a les quals “donaren plen poder que en e sobre lo dit camí puguén fer qualsevols capitulacions e pactes ab los de la dita ciutat de Manresa”.³²

Però no s'estipularen fins al 26 d'abril del 1552 els pactes relacionats amb el "camí se à de fer per a anar de la vila de Tarrassa a la ciutat de Manrresa, fahedor del cap del terme de Vaccarisses fins al pont anomenat de Vilomala de Llobregat". Camí que s'havia de fer adobar, deixar-lo degudament pla i "de amplària de deu palms y per los llochs perillosos de amplària que y pугue passar còmodament un animal carregat ab bales o altre càrrega ample".³³

Que el nostre castell presidia un gran encreuament de camins és cosa prou manifesta. Un camí força esmentat és el que condueix des del castell de Terrassa a l'església de Sant Pere d'Ègara o de Terrassa. Citarem cinc documents que, usant formes distintes, es refereixen a l'edifici militar terrassenc, puix que en tots ells té el mateix valor, tant si parlem de la torre com de la mansió del comte, del palau de Terrassa o del castell de Terrassa, que sempre l'esment és exactament igual.

El primer document, del 1026, és del mateix comte Berenguer i de la seva muller Sança, que venen un alou situat “ante Egera vel ante Sancti Saturnini” que

confronta “de parte orientis in ipso rio [el torrent de Paradís] qui discurrit, de meridie in strada publica qui pergit de Egera ad ipsa turre, de occiduo in alia strada qui pergit at Matadepera vel ubique vel in ipso aragali qui discurrit per tempus pluviarum”,³⁴ ço és, el xaragall que desembocava a mig Passeig.

Així mateix, un document del 1091 també es refereix a un paratge proper al Paradís: “de parte orientis in ipso torrente qui discurrat et pergit usque ad Egera, de meridie et de occiduo in ipsa via qui venit de Sancti Petri Egara et pergit ad ipsa mansione de comite”⁷³⁵, o sia, amb la via o camí que ve de Sant Pere d'Ègara i va a la mansió del comte, ço és, al castell o palau dels comtes, situat a la plaça.

Un document del 1117 descriu el mateix alou que el del 1026; el text sembla gairebé calcat de l'anterior: "afrontat a parte orientis in rivo qui discurrit iuxta Sanctum Saturninum [...] a meridie in ipsa strada que ab Egera pergit usque ad turrem, ab occiduo in alia strada que de Rivo Rubeo [de Rubí] vadit ad Matam de Petra".³⁶

Una peça de terra de la vora del Paradís, l'any 1274, discorre prop del camí del Palau de Terrassa, termenejant per sol ixent amb el torrent del Paradís i a migdia amb el camí que del palau de Terrassa arriba fins a l'església.³⁷

I encara un darrer document del 1290 fa esment d'una peça de terra enclavada a “Sancti Petri de Egra, prope monasterium predictum” de Santa Maria de Terrassa i precisa que aquella terra tenia els límits següents: “ab oriente in carraria que tendit de dom[us] sive castro de Terracia ad ecclesiam Sancte Marie et Sancti Petri de Terracia, a meridie in torrente qui

NINE dñi Ego BERENGARIUS grā dñi inclit⁹ comes simul cū eo uxor mā SANCIA
 nutu & missa nos parit uenditores sum⁹ tñ Richar⁹ sac. Emptore phac scripta uendicionis nre
 uendim⁹ tñ trā mā ppria culta & serua cū casa solo & supra posito. cū ortos ortalib⁹ cū rego⁹ & capud
 regol. aqua ad nymandum uel impandū. & cū omni genera arborū qñ infra sūt. hac omnia francū in nō ppiū
 qui nob⁹ ad uenit pgentores & p decimū & aliqđ puoce filios cō dām fructu. qñ uoluer⁹ te occidere. &
 fecer⁹ uuln⁹ in corpus tuū & nō potuer⁹ enendare. & p omesq⁹ uoces. Et aut p facta omnia in comi
 tibus 1. nre infra tñnus trācia ante tñna uel ante scī Saturnini. Que affronatū p factu
 alodū dñar te orienti in ipso rio q̄ discurret. Dimendie infra la publica q̄ pgit dēgere. ad ipsa
 turre. & occiduo in alia strada. q̄ pgit ad mata dñra ut ubiq⁹ ut in ipso aragali q̄ discurret p temp⁹
 pluuiarū. ut ante ianua ubi abitas Gonzario. & in trā dños uinditores. A parte uero curci in ipso margine
 siue in trā dños uinditores. q̄ fuit dñ Bonuicio uicario & p uadit usq⁹ in ipsa riuā. Quantū dñ te. m.
 affronatone in cludunt. & isti tñnu circūdant sic uindim⁹ tñ p factu alodū totū ab integri.
 cū ecio⁹ & regressio eorū ad nū nō dñm.

Afrontacions d'un alou situat davant d'Ègara i de Sant Sadurní (1026): s'hi troben referències a camins. *AHCT. Pergamí I-18*.

descendit de manso de Fabrica Inferius, ab occidente in torrente de Paradiso, a circio in via que tendit ad mansum Rubei".³⁸

Creus públiques

Encara que sia d'una manera assats lleugera, no estarà de més remarcar un dels signes més simpàtics i simples de la gran pietat medieval del nostre poble. Ens referim a les creus de pedra, de fusta o de ferro erigides a les entrades de les poblacions, als fossars i especialment a les vores dels caminals, davant les quals els caminants se sentien enfervorits i plens de fe, pronunciaven alguna de les seves oracions més cares i, amb elles, dipositaven al peu del místic monument un bes o un ramell de flors boscanes.

Unes creus, les més de les vegades, extraordinàriament senzilles i d'altres ornades d'una bellesa escultòrica notable, veritables meravelles artístiques que han rebut del poble la denominació genèrica de creus de terme; si bé en un principi se n'empraren com a fites o termes per a delimitar la propietat de les finques rústiques, pròpiament no tenien aquest significat, puix que en general no dividien termes parroquials ni municipals.

Moltes de les erigides com a creus monumentals servien per a beneir, des d'elles, el terme parroquial el dia de la Invenció de la Santa Creu, així com encara suara la clerecia feia la benedicció del terme parroquial del Sant Esperit, des del centre de la plaça Major.

La creu més primitiva de què tenim coneixement al nostre territori és una que l'any 1070 hi havia al camí de Terrassa a Manresa, que passa per la muntanya de Gaià i per la vall de Llors: "ipsa cruce sive in strada Minorisa sive in ipso monte suprascripto Gallano".³⁹

En altres jorns gloriosos aquesta terra nostra estigué materialment sembrada de creus, especialment a partir del segle XV. La creu més bella i monumental fou, però, la que els terrassencs erigiren a l'entrada de la vila, a l'exterior del portal de la Font, tocant al cercle de muralles que cenyia la població. Artística creu gòtica que, des d'aleshores, donà anomenada al veí camp i al portal de la vila, que es varen denominar ambdós de la Creu. Ja es troba citada el 27 de maig i el 28 de juny del 1432.⁴⁰

És evident que aquesta superba creu, tan estratègicament emplaçada en un dels paratges més freqüentats de la població, fou aixecada alhora en homenatge al Crucificat i per a suscitar la pietat dels veïns i vianants, quan entraven i sortien de la població.

L'any 1574, el Consell acorda que "sia feta una font al portal de la Creu y allí hont estava la Creu".⁴¹ Aleshores, amb motiu del poblament d'aquest indret, la creu fou traslladada en un allunyat paratge de fora la vila, a la cruïlla del camí de Sant Pere amb el de Rubí a Matadepera. Aquest lloc, en urbanitzar-se al segle passat, va prendre el nom de plaça de la Creu Gran, per diferenciar-la d'alguna altra creu de menors proporcions.

En els seus orígens, aquesta majestuosa creu va estar col·locada damunt d'una ferma socolada de pedra constituïda per quatre o cinc graons, que, juntament amb el fust vuitavat, el capitell i la creu, devia fer uns quatre metres d'alçada, que li donaven un aspecte monumental.

El capitell i la creu constituïen les parts artístiques, en què el desconegut escultor abocà totes les filigranes del seu artístic saber. El capitell el presideixen l'arcàngel sant Miquel i la Mare de Déu amb les figures d'un pelegrí i un sant que porta un anyell. Al centre de la creu hi ha esculpits el Pare Etern i els símbols dels evangelistes, i a l'anvers, la imatge de Jesucrist crucificat acompanyat d'unes altres tres figures.

Possiblement aquesta bella joia arqueològica es va construir a expenses del Gremi de Teixidors, constituït a principis del segle XV sota l'advocació de l'arcàngel sant Miquel. Aquesta formosa creu va ésser destruïda l'any 1936 i els seus fragments, curosament conservats, serviren més tard per a emmotllar la nova creu, que es restituí a la plaça del seu nom.

De com la nostra terra estigué sembrada de creus ho demostrarà la relació que segueix.

Ultra la ja referida del portal de la Creu, es té coneixement –l'any 1443– d'una altra veïna "creu de fust qui és davant lo dit portal de n Aymerich".⁴² Possiblement aquesta era la creueta que l'any 1567 s'alçava a la peça de terra que Jaume Honorat d'Horta i de Muntanyans tenia tocant a la població "in parrochia Sancti Petri de Tarratia et infra decimale Divi Fructuosi ipsius ville, in loco dicto lo *camp de la Creueta*", peça que confronta per migdia amb el camí que va a Sant Pere i per ponent amb el que va al Rossinyol.⁴³

Pel setembre del 1444, el batlle i altres terrassencs anaren com de costum a oir la missa dominical "a la sgleya parroquial de mossèn [sic] Sant Pera de la present vila de Terraça" i, essent pel camí, que aleshores encara anava per la font Vella, devallant-se al torrent pel Sot d'en Pi, els va eixir Bartomeu Llopis, el qual "los isqué assats prop la creu qui és en lo dit

camí [...] que a cavall era ab bon genet armat ab bona cuyrassa, servellera, lansa i dargua". En Lopis, subjecte partidari d'en Sentmenat, els esperava "a la creu de pedra del dit camí", on després d'adreçar-los els consabuts insults fugí a la seva guarida del castell del Vallparadís.⁴⁴

Creiem que aquesta creu és la mateixa que després trobem situada a l'extrem de l'actual Passeig, prop del monestir de Sant Francesc i arran del camí del castell. Així, per exemple, el 7 de novembre de 1609, es fa una crida pública per tal que ningú llevi res "dels horts ni terra en la qual se edifica y funda un monestir per los pares descalsos recolets del seraphí pare sanct Francesch de la present vila, scituat en la creueta del castell".⁴⁵ I en document del 1612, Pere Riera, de l'Hostal, constata haver cedit una gran peça de terra per a l'edificació del susdit convent dels pares franciscans, de la qual peça, però, se'n reservà un trosset "iuxta et satis prope cruce[m] dictam *la creu devant lo castell de Cartoxa* quo itur a villa Tarracie ad dictum castrum de Cartoxa".⁴⁶

És evident que res no té a veure la creu esmentada amb "una creu de pedra qui [l'any 1540] sta prop la sglésie de Sanct Jaume",⁴⁷ adjunta aquesta al castell cartoixa, mentre que l'anterior, si bé era enfront del castell, es trobava emplaçada dalt el pla del vessant oposat del Vallparadís.

Tots hem conegut la creu de pedra que hi havia sobre el llindar del portal d'entrada al recinte de les esglésies de Sant Pere, considerada per mossèn Gudiol com a procedent d'alguna creu gòtica monumental, en la qual es veien, si bé molt borroses, les figures de Jesús i la Verge Maria i alguns àngels. Dessota la creu, un escut de pedra amb dues sèries de quatre barres i dos lleons rampants, sostingut per dos micos. L'any 1936 fou totalment destruïda, si bé, en haver estat emmotllada amb anterioritat, més tard es pogué reproduir i ara ocupa de bell nou el lloc tradicional.

Potser era la mateixa creu que existia a l'anomenat "camp de la creu del pla de Sanct Pere", abans d'edificar-se en aquell camp les primeres cases del carrer Major de Sant Pere. Així encara l'any 1555, per "unes oliveres que són [...] en lo lloch dit lo camp de Sanct Pere", allí hi hagué una qüestió entre la muller d'en Pomés i Joan Ribot, el qual, amb altres, "ere en un camp de la creu del pla de Sanct Pere que ajudava a cullir olives a madò Francina Pomés".⁴⁸

L'any 1667, amb motiu de la venda d'unes terres amb oliveres, apareix un altre camp també "*vocatam lo camp de la Creu*", distint de l'anterior, puix que

està situat dins el territori de la vila "*in loco vulgo dicto Parelladas Gallinas*", el qual confronta per sol ixent "*cum ripa pontis Sancti Petri*" i per tramuntana "*cum via publica qua itur a presenti villa Tarratie ad ecclesiam Sancti Petri et cum quadam cruce lapidea ibi existente*"; s'hi fa esment del "*pedem crucis lapidae*".⁴⁹ Evidentment es tracta de la creu Gran, ja esmentada en altre lloc.

I ara, ja deixant el recinte pròpiament de Terrassa, podem citar diverses altres creus escampades pel seu terme i pels territoris veïns.

Un document del 1434 torna a fer sortir a la llum una creu que existia al camí de Terrassa a Caldes, prop de la Torre de Mossèn Doms. Diu així: "e com fórem alt en vista de la casa de Banyeres (Torre Doms) [...] veyeren saguar V o sinch hòmens en los blats que lo dit Ramon Botí ha dessà la croeta".⁵⁰ I no lluny d'aquesta, al mateix camí de Caldes, a la cruïlla amb el camí de Barcelona a Manresa, al començ del bosc de l'Argelaguet, hi havia la creu de Besanta, de molta anomenada. El dia 29 d'octubre del 1627 alguns mals subjectes sortiren "armats de pedranyals en lo camí real qui va de Barselona a Manresa y altres parts, la qual creu de Besanta y camí real és en lo terme de Tarrassa [...] y allí en dit camí real [han] robat a molts passatgés y perpetrat molts crims y delictes dignes de càstic y punició".⁵¹ I el 26 de juliol del 1636, després de la posta de sol, "arribà en lo hostal de ma casa [Argelaguet] un frare del monestir de Poblet ab un mosso de peu y digueren que en la creu de Besanta tres lladres los havian robats vint-y-cinc lliures y un hàbit y camisas de tela que judicaven valia lo que los havian robat sinquanta lliures ans més que mancho y deyan que no'n havian conegut nengú y aço és la veritat".⁵²

El mes d'agost del 1498 va ser detingut un frare "dessà una creu qui és al coll de Bonastre, al camí qui va a casa de'n Ubach de Taudell". En Pere Ubach manifestà "que se'n portaren lo frare e que'l havien pres a la creu del coll de Bonastre e que li havien levada la caputxa".⁵³

A l'entorn de "*la creu d'en Camps*, ter(minio) Terratie" a plena serra de Galliners, s'estipularen capítols matrimonials els dies 27 de febrer i 25 de març del 1577, els darrers dels quals foren entre Joan Foradada, teixidor de llana de Terrassa, i Eulàlia Comadaran, donzella de Rubí, donant-ne fe el notari Junyent de Terrassa".⁵⁴

Així mateix, un procés del 1437 esmenta una peça de terra que "*est a l(a) creu d'en Canut prope villam*

La Creu Gran. Fotografia: Teresa Llordés. Procedència: Museu de Terrassa.

Sabadell”,⁵⁵ però possiblement en terme terrassenc, puix que aquest arribava a les mateixes muralles de Sabadell.

Per idèntica circumstància cal citar-ne una altra de la banda sud de Sabadell, vers Sant Pau de Riu-sec, on, al camí de Barcelona que venia pel coll de Montcada, hi havia l’any 1450 “la creu qui parteix lo camí de Sabadell ab lo de Terrassa”.⁵⁶

El consell de la Universitat Forana, el 10 de juliol del 1566, dóna llicència a Gabriel Vila perquè pugui fer un hostel a la vora del camí reial que va de la vila de Terrassa a Barcelona al lloc dit “la creu de Sabadell”, en el qual pugui vendre pa i civada i tot el que sia menester per als caminants.⁵⁷ Sens dubte, devia ser una de les anteriors.

El 27 de novembre del 1593, a la cúria terrassenca fou presentada una denúncia contra el procurador reial de Sabadell, el qual “mogué lo somatent per pèndrer un lladre y seguint aquell lo prengué dins lo terme de

Tarrassa, junct a una creu més alt de la vila de Sabadell, la qual és de pedra, la qual és en lo camí qui va de Sabadell a Mandresa, y lo féu aportà a les sues presons, y après li donà llibertat, lo que no podien fer jurídicament”.⁵⁸ És la que hi havia a la Creu Alta.

I, el 1547, seguint pel mateix “camí real qui és aquí, que s’va de Manresa a la Barata [...] a una roqua que s’junt al camí predit de Manresa hi havia una creu en dita rocha”, la qual creu era en un coll dels termenals de Francesc Buada, “del mas de la Vacarissa”.⁵⁹

A la parròquia de Sant Julià d’Alta, el 12 de juliol del 1580, s’empenyora un camp de forment d’en Canals, “lo qual forment <s’és cullit> en lo camp situat prop la creu d’en Maduxer”.⁶⁰

Ja més modernament, encara se n’esmenten d’altres: la creu dels Tres Batlles, a la bifurcació del camí d’Ullastrell i Martorell; a la partió dels termes de Terrassa, Rubí i Ullastrell; la creu de Conill, al sud de Terrassa, i la creu d’en Fatjó, a la part alta.

I, finalment, “la creu del Donat, prop lo camí real que va de esta dita vila [de Terrassa] a Montserrat”, però ja en terme de Vacarisses, en terres del mas Guàrdia.⁶¹

NOTES

1. AHCT. Notari Gili. Manual. 26 d’agost de 1355. No localitzat.
2. AHCT. Fons notarial. Bertran acòlit. Capbreu segon, 1242-1245, f. 26v.
3. AHCT. Fons notarial. Jacme Gili. Llibre setzè, 1369-1370, f. 120r.
4. P. PUIG I USTRELL. *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*. Barcelona: Fundació Noguera, 1992. Document 600.
5. AHCT. Fons notarial. Pere Folquer. Capbreu tretzè, 1202-1304, f. 26r.
6. AHCT. Fons notarial. Pere Folquer. Capbreu cinquè, 1295-1296, f. 74r.
7. AHCT. Fons notarial. Pere Folquer. Capbreu vint-i-dosè, 1312-1313, f. 91v.
8. S. CARDÚS I FLORENSA. *Llibre de les ordinacions de bon govern de la batllia de Terrassa, 1299-1625*. Edició a cura de V. RUIZ I GÓMEZ. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 2000. Document 114. D’ara endavant, citem: CARDÚS, S. *Ordinacions*.
9. AHCT. Fons notarial. Bertran acòlit. Capbreu segon, 1242-1245, f. 82r.
10. *Ibidem*, f. 54r.
11. AHCT. Fons notarial. Bernat Carbonell. Capbreu segon, 1337-1338, f. 89v.-90v.
12. CARDÚS, S. *Ordinacions*, doc. 457.
13. AHCT. Document per ordenar, 21 de gener de 1546. No localitzat.
14. AHCT. Fons notarial. Bertran acòlit. Capbreu tercer, 1247-1251, f. 53r.
15. AHCT. Fons notarial. Pere Folquer. Capbreu desè, 1300-1301, f. 26v.
16. AHCT. Pergamins, I-40.
17. AHCT. Pergamins, I-42.
18. AHCT. Pergamins, I-95.
19. AHCT. Pergamins, I-117.
20. AHCT. Pergamins, I-58, I-65 i III-29.
21. AHCT. Pergamins, I-65.
22. AHCT. Pergamins, III-29.
23. AHCT. Pergamins, I-31.

24. P. PUIG I USTRELL. *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995. Document 293. D'ara endavant, citem: SLM.
25. CARDÚS, S. *Ordinacions*, doc. 224.
26. SLM. Document 446.
27. AHCT. Pergamins, I-62.
28. AHCT. Fons municipal. Llibre de Privilegis de Terrassa, f. 27-28v.
29. AHCT. Fons notarial. Notari Gili. Manual. Document solt. No localitzat.
30. AHCT. Fons municipal. Llibre de pòsses del clavari de la vila, 1391, f. 13r.
31. AHCT. Fons municipal. Fragments de llibre del clavari, 1392.
32. AHCT. Fons notarial. Antoni Miquel Gili. *Tertius manualis liber*, 1549-1551, f. 26v.
33. AHCT. Fons notarial. Antoni Miquel Gili. *Quintus manualis liber*, 1552-1553, f. 61v-62r.
34. AHCT. Pergamins, I-18.
35. AHCT. Pergamins, I-75.
36. AHCT. Pergamins, I-109.
37. J. GUIU. "Un document més de l'història de Terrassa": *Butlletí del Club Pirenenc de Terrassa* 32. Terrassa, p. 121.
38. AHCT. Pergamins III-67.
39. SLM. Document 446.
40. CARDÚS, S. *Ordinacions*, doc. 271.
41. AHCT. Fons municipal. *Liber consiliorum Universitatis ville et termini castri Terratie*, 1560-1579, f. 234r.
42. AHCT. Lligalls documents, 1443. No localitzat.
43. AHCT. Document per ordenar. No localitzat.
44. AHCT. Batllia. Processos judicials, 12 d'octubre de 1444.
45. CARDÚS, S. *Ordinacions*. doc. 441.
46. AHCT. Fons notarial. Joan Mas. *Duodecimus liber comunis*, 1612-1613, f. 4v.
47. AHCT. Batllia. Processos judicials, any 1540. No localitzat.
48. AHCT. Batllia. Processos judicials, 10 de desembre de 1555.
49. AHCT. Fons notarial. Rafel Coll. *Manuale*, 1663-1664, f. 6 (no localitzat), i Manual, 1666-1667, f. 63 r-v.
50. AHCT. Batllia. Processos judicials, 26 d'abril de 1434.
51. AHCT. Batllia. Processos judicials, 3 de novembre de 1627.
52. AHCT. Lligalls documents. No localitzat.
53. AHCT. Batllia. Processos judicials, 12 d'agost de 1498.
54. AHCT. Fons notarial. Jaume Junyent, manual sisè, 1577-1578, f. 11r.
55. AHCT. Batllia. Processos judicials, 7 de juny de 1437.
56. AHCT. Batllia. Processos judicials, 28 d'abril de 1450.
57. AHCT. Fons municipal. Llibre de consells de la Universitat Forana de Terrassa, 1562-1604, f. 33v.
58. AHCT. Fons notarial. Jaume Mijans. *[Primum] Prothocolum*, 1593, f. 71v.
59. AHCT. Batllia. Processos judicials, 21 de maig de 1547.
60. AHCT. Batllia. Llibre del batlle Jaume Vidal, 1578-1581, f. 273r.
61. AHCT. Fons notarial. Joan Daura, 1847, f. 47. No localitzat.